

Prostori doma – kultura stanovanja kao sociološki koncept

Sara Ursić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska

e-mail: sara.ursic@pilar.hr

Rašeljka Krnić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska

e-mail: raseljka.krnic@pilar.hr

SAŽETAK U ovom spekulativnom članku stanovanje se istražuje iz perspektive doma kao koncepta koji je nedovoljno zastupljen u sociološkim istraživanjima. Ulaskom istraživanja u stambeni prostor ne ostavljamo nužno stambene studije i sociologiju stanovanja po strani, jer to su područja neodvojiva od rasprave o stanovanju, no tek prelaskom kućnog praga možemo raspravljati o svakodnevici prebivanja, o različitim izborima i ostvarenju unutar stana kroz sociokulturne aspekte kao što su memorija, privatnost, emocije, nostalgija, komfor, rituali i dizajn. Fokus je rada na teorijskim konceptualizacijama prostora i mjesta doma, svakodnevnice i ordinarnosti stanovanja. Polazeći od pretpostavke da korištenje prostora doma kao i prakse stanovanja ovise o društvenim i kulturnim karakteristikama, u ovom radu predlažemo definiranje kulture stanovanja kao istraživačkog koncepta čiji fokus je na domu kao sociokulturnoj praksi stanovanja. Pod kulturom stanovanja kao sociološkom konceptu podrazumijevamo obitavanje kao svakodnevnu praksu u kojoj se kroz materijalnu formu, simbolički i kulturni kapital formira i realizira dom kao sjecište identiteta, odnosa i značenja.

Ključne riječi: stanovanje, dom, svakodnevica, prostor, mjesto.

1. Uvod

U kontekstu suvremenih globalnih događanja povezanih s pandemijom bolesti COVID-19 bivanje iza vrata stana postalo je imperativ svakodnevice, mijenjajući simboliku doma kao prostora slobode i privatnosti u prostor ograničenja i uznemirenosti. Parafrazirajući Kinga (2013.), zanima nas što se događa iza vrata stana. I što sve utječe na način na koji stanujemo i doživljavamo dom. Međutim, važno je istaknuti da postavljanjem tih pitanja ne izlazimo iz predmeta sociologije stanovanja prema sociologiji doma, već apostrofiramo dom kao zaboravljeni aspekt stanovanja. S obzirom na to da sociologija stanovanja kao disciplina ne postoji u hrvatskoj sociološkoj tradiciji, ovdje koristimo definiciju Atkinsona i Jacobsa (2016.), prema kojima sociologija stanovanja istražuje „odnos između društva i individua pozivajući se na širok raspon društvenih, ekonomski i političkih fenomena, a dom služi kao posrednik u tom odnosu“ (Atkinson i Jacobs, 2016.: 17). Jedna od mnogih definicija sociologije stanovanja, no jedna od rijetkih koja uključuje koncept doma kao aspekt stanovanja. Ipak, netočno bi bilo tvrditi da ne postoji literatura koja se bavi teoretiziranjem i istraživanjem doma s obzirom na to da već u radovima pripadnika Čikaške škole susrećemo dom kao vrijedan element istraživanja stanovanja u smislu međuodnosa stanovanja i društvenih vrijednosti, estetskih preferencija, dizajna i arhitekture (Wirth, 1981.). Ono što je nešto točnije tvrditi jest da su sociološka istraživanja doma rijetka i toliko isprepletena s ostalim društvenim fenomenima da je koncept doma kao sociološka kategorija iščezao iz sociologije stanovanja, kojoj bi možda najviše trebao pripadati, te ga susrećemo kao dio sociologije životnih stilova, sociologije ukusa i sociologije kulture (Kusenbach i Paulsen, 2013.; Ruonavaara, 2017.; Saunders i Williams, 1988.). Naravno, istraživanje doma ne treba i nije moguće smjestiti ekskluzivno unutar sociologije stanovanja, ali svakako tematika doma zaslužuje više prostora jer, naime, stanovanje je mnogo više od kvantitativnih pokazatelja, standarda stana i zadovoljstva stanom (King, 2017.; Boccagni i Kusenbach, 2020.). Ono što je posebno uočljivo kao potencijalni nedostatak jest činjenica da u sociologiji stanovanja redovito dominiraju istraživanja koja se bave patologijom stanovanja, posebnim društvenim skupinama te stambenim politikama i analizom tržišta kao uzroka i posljedice raznih patoloških stanja (Ruonavaara, 2017.; Atkinson i Jacobs, 2016.). Stanovanje je, dakle, kao sustav izuzetno kompleksan društveni fenomen, povezan je kako s urbanim tako i ekonomskim i političkim razvojem te je jedan od društvenih fenomena koji uvijek i stalno zahtijevaju rješavanje, poboljšanje i nikad se ne mogu riješiti do kraja ili na način da zadovolje sve uključene aktere. Stanovanje se u sociologiji, pogotovo u hrvatskoj tradiciji, istražuje kroz istraživanje stambenih politika i pokazateljima kvalitete stanovanja, dok su ostale dimenzije stanovanja na marginama istraživačkog interesa.

U ovom članku fokus je na teorijskim konceptualizacijama stanovanja koje dom definiraju kao prostor imaginacije, kao mjesto u kojem se sjećanja, nostalgija i ideali isprepliću s rutinama i navikama tvoreći zajedno svakodnevicu stanovanja. Ipak suvremeni je dom, kao i „svi ostali aspekti društvenog života“, komodificiran i proizvod je „potrošačkog društva“ (Flint i Rowlands, 2003.). Polazeći od pretpostavke da korištenje prostora doma kao i prakse stanovanja ovise o društvenim i kulturnim karakte-

ristikama, u ovom radu predlažemo definiranje kulture stanovanja kao istraživačkog koncepta čiji je fokus na domu kao sociokulturnoj praksi stanovanja.

Frazu „kultura stanovanja“ susrećemo u arhitekturi i antropologiji, no sociološki diskurs ne koristi je ni frazeološki ni konceptualno. Razlog tome već je navedeni fokus na makroperspektivu stanovanja, koja se temelji na istraživanjima stambenih politika i stambene patologije, gdje nema mjesta za stan kao društveni prostor u kojem se odvija svakodnevica, odnosno stan kao prostor imaginacije. U svrhu razumijevanja veze između svakodnevnice i stanovanja potrebno je uvesti pojam ordinarnosti, koji ovdje ne podrazumijeva samo redovitost, već sve ono što čini svakodnevnicu i ono o čemu zapravo ne razmišljamo svjesno. Prema Kingu, kontempliranje o životu događa se kada smo „ili prepuni ili preprazni, u krizi ili u zastoju“, što bi značilo da smo u svakodnevnicu često nesvjesni stanovanja, čime stanovanje postaje istovremeno i banalno i fundamentalno (King, 2006.: 50). Drugim riječima, stanovanje je zaista kulturna univerzalija, odnosno globalni fenomen i sam je po sebi kultura u najširem smislu riječi, međutim istovremeno svakodnevno stanovanje heterogeno je i raznoliko te je uvjetovano društvenim i kulturnim vrijednostima i praksama (Saunders i Williams, 1988.).

Pod kulturom stanovanja kao sociološkim konceptom podrazumijevamo obitavanje kao svakodnevnu praksu u kojoj se kroz materijalnu formu, simbolički i kulturni kapital formira i realizira dom kao sjecište „individualnog identiteta, društvenih odnosa i kolektivnog značenja“ (Short, 1999.: X).

Sociologija stanovanja promišlja i istražuje modele, politike i kvalitetu stanovanja s ciljem poboljšanja osnovnog standarda stanovanja što većem broju ljudi, dakle bavi se tehničkom i funkcionalnom stranom stanovanja. U ovom spekulativnom radu cilj je bio promišljati sociologiju stanovanja iz perspektive doma, iz perspektive obitavanja, staviti u fokus „ulogu živih ljudi“ u vlastitom domu (Rogić, 1990.; King, 2005.). Pozicioniranjem doma kao prostornog imaginarija u kojem se odigrava svakodnevica ne želi se omalovažiti makrodimenzija sociologije stanovanja koja se bavi teorijom stanovanja, već je cilj spuštanja na razinu doma promišljati o stanovanju i iz stanovanja (Ruonavaara, 2017.).

2. Što je dom?

Da bismo mogli govoriti o domu kao sociološkom pojmu unutar sociologije stanovanja, treba definirati značenje same riječi dom i objasniti zašto govorimo o domu, a ne o stambenom prostoru, stanu ili kući. Dom je u hrvatskom pravu definiran kroz pravo na dom, gdje je „pojam doma određen autonomno, ovisno o činjeničnim okolnostima svakog pojedinog slučaja i postojanju neposredne i trajne veze osobe s određenim prostorom. (Maganić, 2016.: 20). Na legislativnoj razini možemo vidjeti da se radi o subjektivnoj kategoriji koja počiva na odnosu između osobe i prostora. Na semantičkoj

razini pronalazimo razlike u hrvatskom, ali i u ostalim jezicima (engl. house i home; njem. *Haus* i *Zuhause*; šp. *casa* i *hogar*) kad je u pitanju značenje riječi dom i stan, dok je kuća u hrvatskom pojam koji u sebi podrazumijeva i dom i stan. Riječ stan odnosi se na administrativnu dimenziju doma te se metodološkim objašnjenjima Državnog zavoda za statistiku definira kao „građevinski povezanu cjelinu namijenjenu za stanovanje koje se sastoji od jedne ili više soba s odgovarajućim pomoćnim prostorijama ili bez pomoćnih prostorija i ima svoj zasebni ulaz“ (DZS, 2011.). I u kolokvijalnom govoru riječ stan upotrebljava se kada opisujemo funkcionalnost, razmještaj ili standard, dok se prilikom izražavanja radnji, osjećaja, sjećanja i povezanosti sa stambenim prostorom gotovo redovito koriste riječi dom ili kuća. Riječ dom, prema Pintarić (2005.) semantički je povezana s ognjištem, obitelji i zaštitom te pripadnošću, te se lokacijska dimenzija doma kao i osjećaji zaštite i pripadnosti mogu pronaći u nešto široj definiciji društvenih znanosti koju daju Blunt i Dowling (2006.: 2), koji definiraju dom „kao mjesto i kao set osjećaja / kulturnih značenja i odnosa između njih“. Potonji nisu jedini koji definiraju dom kao mjesto i set značenja i emocija, već taj koncept doma pronalazimo i kod Kusenbach i Paulsen (2013.), koje preuzimaju Gierynovu definiciju mjesta i njome definiraju dom kao „geografsku lokaciju, materijalnu formu i pridavanje značenja i vrijednosti“. Mary Douglas (2011.: 289) također naglašava da je dom „lokalizirana ideja“, međutim otvara mogućnost da dom ne podrazumijeva nužno fiksirani prostor, već je važnija karakteristika doma regularnost, stanoviti ritam koji se ponavlja u vremenu, uvodeći tako vrijeme u definiciju doma. Duyvendak (2011.) definira dom kroz elemente familijarnost, utočište i raj, čime pokušava odgovoriti na pitanje što znači osjećati se doma. Familijarnost podrazumijeva poznavanje specifičnog mjesta da bismo ga mogli zvati domom, utočište se pak odnosi na aspekte sigurnosti, udobnosti, privatnosti i ekskluzivnosti doma, dok se dom kao raj bavi simboličkim i kolektivnim aspektima doma i nije nužno lokaliziran. Tipologiju doma koja obuhvaća velik broj ranije nabrojanih aspekata sažimaju Atkinson i Jacobs (2016.) na dvije razine, idejnoj i materijalnoj. Na idejnoj razini nalazimo dom kao iskustvo i kao reprezentaciju, gdje iskustvena dimenzija obuhvaća unutrašnjost i subjektivna iskustva doma, dok reprezentacija obuhvaća kulturnu, medijsku i umjetničku reprezentaciju doma. Na materijalnoj razini Atkinson i Jacobs govore o objektu prebivanja, mjestu i performativnosti, odnosno praksama doma, gdje objekt podrazumijeva sklonište, mjesto se odnosi na susjedstvo i zajednicu i sam lokalitet, dok performativnost doma uključuje različite svakodnevne prakse stanovanja poput „uradi sam“ i kuhanja (Atkinson i Jacobs, 2016.: 40). Uzimajući u obzir navedeno, definiranje doma kao sociološkog koncepta uključuje idejnu, prostornu, emotivnu i performativnu dimenziju, koje se kontekstualiziraju u specifičnim sociokulturnim uvjetima.

3. Kratki pregled istraživanja stanovanja i doma u Hrvatskoj

Istraživanje stanovanja ima dugu tradiciju u sociološkim istraživanjima u Hrvatskoj, no sociologija stanovanja kao posebna grana sociologije nije se razvila, već se stanovanje promišlja prvenstveno iz perspektive urbane sociologije (Čaldarović, 1987.; Rogić, 1990.; Supek, 1990.; Seferagić, 1999., Svirčić-Gotovac, 2006.). Veza između stanovanja kao jedne od osnovnih urbanih funkcija i urbanog prostora postoji od početka razvoja gradova i vrlo je brzo, gledano u povijesnoj perspektivi, taj odnos postao jedan od problematičnijih fenomena koji prate rast i razvoj gradova (Rapoport, 1991.). Zbog ograničenog prostora i neprekidnog porasta broja ljudi stanovanje je vrlo brzo postalo pitanje kvantitete, na koje se, sukladno tome, pokušava dati brojčani odgovor, što prema Čaldaroviću i sur. (1978.) formira apstraktan odnos prema stanovanju. Upravo je takav apstraktan odnos obilježio istraživanje stanovanja u Hrvatskoj, koje se fokusira na stambeno zbrinjavanje: stambene politike i istraživanje kvalitete života, gdje je stanovanje često samo jedan od aspekta istraživanja. Rogić (1990.) kritizira takav donekle ograničavajući diskurs u stambenom i urbanističkom planiranju i istraživanju stanovanja koji „ulogu živih ljudi“ svodi na apstraktnu raspravu o raspoređivanju funkcija. Nadalje treba istaknuti da je u ranijim istraživanjima stanovanja, tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, izraženiji interes istraživača za vrijednosti, stavove, aspiracije i aktivnosti, odnosno prakse stanovanja, dok se u nešto novijim radovima stanovanje iz sociološke perspektive u najvećem broju radova istražuje kroz standard stanovanja, opremljenost i potrebe, odnosno kroz koncept kvalitete života (Čaldarović, 1989.; Seferagić, 1988.; Rogić, 1990.; Svirčić-Gotovac, 2006.; Svirčić-Gotovac i Zlatar, 2015.; Klempić-Bogadi, Vukić i Čaldarović, 2018.; Bežovan i Pandžić, 2020.). Područje stambenih politika kao posebna istraživačka tema kontinuirano je zastupljena, posebno u radovima Gojka Bežovana (2008., 2016., 2014.), a recentnije i u radovima Svirčić-Gotovac i Zlatar (2015., 2013.), koje se dotiču stambenih politika u radovima o urbanoj transformaciji Zagreba. Najnoviji cjeloviti pregled i transformaciju stambenih politika na primjeru Zagreba istražuje Iva Marčetić (2020.) u knjizi *Stambene politike u službi društvenih i prostornih nejednakosti*. Iako je autorica arhitektica, što još jednom potvrđuje interdisciplinarnost područja stanovanja, knjiga je važan suvremeni doprinos sociologiji stanovanja s obzirom na to da objašnjava ključne probleme stambenih politika u lokalnom kontekstu koji se temelje na društvenim i prostornim nejednakostima. Nadalje, beskućništvo kao specifična tema unutar stanovanja također je zastupljena u sociološkim istraživanjima u kojima se bavi i sistemskim aspektima beskućništva, regulacijom i uslugama, ali i rodnim razlikama i identitetom (Šikić-Mićanović i sur. 2020.; Šikić-Mićanović i Geiger-Zeman, 2011.). Osim navedenih tema, važno je spomenuti sekundarno stanovanje kao izuzetno plodonosnu istraživačku temu, kroz koju se najsveobuhvatnije analiziraju pojmovi doma i povezanosti s mjestom te se osim tipologijom objekata, tipologijom korisnika i društvenim okvirima teritorijalne prakse sekundarnog stanovanja, autori bave i konceptima aspiracija, motivacija i identiteta u kontekstu (sekundarnog) stanovanja (Rogić, Mišetić i Zimmerman, 2006.; Miletić, 2011.; Miletić i Peračković, 2020.).

Uzimajući u obzir Claphamova četiri tematska sklopa o stambenoj problematici, koji uključuju stambene politike, stambeno tržište, pristup s geografskog aspekta te društveni aspekt stambene problematike, možemo zaključiti da su u suvremenoj hrvatskoj sociologiji stanovanja donekle zastupljena sva četiri tematska sklopa, s posebnim naglaskom na stambene politike i društvene aspekte stambene problematike. Međutim, u novijim sociološkim istraživanjima u Hrvatskoj očita je generalna boljka stambenih studija koja se odnosi na činjenicu da je u svim tematskim sklopovima očito bavljenje stanovima kao kvantitativnom i objektivnom kategorijom više nego stanovanjem kao društvenom praksom koja uključuje niz subjektivnih elemenata kao što su povezanost s prostorom doma, osjećaj doma, ritam i rutina, sjećanja, nostalgija i uspomene te utjecaj sociokulturnih vrijednosti na način stanovanja (Clapham, 2002.).

Analizom dostupne literature o stanovanju može se uočiti da su raniji radovi iz područja sociologije stanovanja promišljali stanovanje kroz koncept prebivanja i obitavanja, apostrofirajući diskrepanciju između apstraktnog poimanja stanovanja i poimanja stanovanja kao „mjesta, toposa, gdje čovjek razvija cjelinu svog opstanka“ (Rogić, 1990.). Prostornost i mjesnost kao važan aspekt prebivanja naglašava Supek definirajući prebivanje kao „mjesto stana u prostoru i vremenu“ (Supek, 1987.: 9). U pokušaju da identificira subjekt stanovanja, Rogić kritizira percepciju stambenih praksi kao homogenih, univerzalnih i predvidljivih te naglašava nužnost istraživanja stambenih praksi u kojima će se identificirati subjekti stanovanja koji neće biti „samo tehnički opisani“. Iako u neminovnom odnosu s tehnikom i industrijom, Rogić definiranjem društvenih koncepata stanovanja i stana u diskurs uvodi bitne elemente: simboličku proizvodnju i diferencijaciju, mjesnost i prostornost, vezu s okolinom te stambeni ideal. Društveni su koncepti idealnotipski i dijele se na naslijeđene društvene koncepte ruralnog i urbanog stanovanja te na novije koncepte: protektivni stan, radni stan, arkadijski stan i divlje stanovanje, čime se već na konceptualnoj razini stavlja naglasak na raznolikost stanovanja, ali i na važnost kulturološke dimenzije u stanovanju. Važnost Rogićeve konceptualizacije u fokusiranju je na kontekstualizaciju stanovanja s obzirom na sociokulturne aspekte i kritici stanovanja kao strogo tehnološkog, političkog ili ekonomskog produkta. Važnost sociokulturnih aspekata naglašavaju još ranije i Čaldarović i sur. (1978.) ukazujući na činjenicu da iza standarda stana kao kvantitativnog normativa postoje vrijednosni stavovi koji su povezani sa stilovima života i o kojima ovise načini korištenja stambenog prostora. Problemizirajući „implicitne vrijednosti koje ulaze u sliku onog što nazivamo stambeni prostor“ u istraživanje stanovanja uvode se subjektivne kategorije percepcije naizgled objektivnog koncepta kao što je stambeni prostor (Čaldarović i sur., 1978.: 70). Na tom tragu Supek u *Gradu po mjeri čovjeka* raspravljaajući o urbanizmu naglašava važnost simboličke funkcije kada je stanovanje u pitanju polazeći od premise da je puko građenje za zbrinjavanje, dakle strogo funkcionalno, promašaj u estetskom i društvenom smislu. Uspoređujući vertikalni i horizontalni prostor grada Supek (1987.: 158) govori o simbolici otvorenog i zatvorenog prostora, gdje je otvoreni prostor onaj uzbudljivi, vertikalni koji omogu-

ćava pogled prema horizontu i ispunjava potrebu čovjeka „da se vine u visine“, dok zatvoreni prostor simbolizira sigurnost, skrivenost i intimnost te „uronjenost u svijet vlastitih predmeta i ideja“, čime se čovjek brani „od invazije ulice ili vlasti u njegov intimni svijet“.

Fokusiranje na raznolikost čini se posebno relevantno u globalnom urbanom poretku, gdje su procesi homogenizacije svih aspekata društvenog života uzeli maha u posljednjih nekoliko desetljeća. Rogić do inzistiranja na raznolikosti u stanovanju dolazi preko koncepta porivnog viška, kojim se objašnjava činjenica da „čovjek ne raspolaže specijaliziranim oblicima ponašanja da bi zadovoljio svaku posebnu potrebu, nego se pojedina potreba može zadovoljiti pomoću više različitih oblika ponašanja, a također različite potrebe pomoću jednog istog oblika ponašanja“ (Rogić, 1990.: 123). Prevođenjem koncepta porivnog viška u područje stanovanja ono se shvaća kao proizvodnja različitih stambenih ponašanja, čime se stambeni prostor uzdiže iznad same potrebe za skloništem, koju dijelimo s ostatkom životinjskog svijeta. Naspram pozicioniranja stanovanja kao zbrinjavanja ili pak kao proizvoda u kojima se stambena ponašanja svode na automatizaciju odnosa i repetitivnost, stanovanje kao umnožavanje i samoprodukcija obilja omogućava obitavanje. „Stanovati, obitavati neko mjesto znači pre-raditi ga tako da je na njemu moguće proizvesti i razviti nizove međusobno različitih sekvencija ponašanja kroz koje se stanar samoproduci.“ (Rogić, 1990.: 127). Drugim riječima, Rogić osporava konceptualizaciju stana kao tehničkog proizvoda, stroja za život u kojem nema mjesta za doživljaje, iskustva i raznolikost, protiv je stanovanja kao zadovoljavanja osnovnih potreba u kojem je čovjek zbrinut, ali ne i ispunjen.

Uvažavajući neupitnu važnost istraživanja stanovanja kroz tematske blokove stambene politike, kvalitete života na subjektivnoj i objektivnoj razini i urbane transformacije, takozvane makrodimenzije stanovanja, analiziranjem spomenute znanstvene produkcije vidljivo je da je mikrodimenzija, za koju su put konceptualno utabali autori poput Rogića, Supeka i Čaldarovića, ostala neistražena. Stoga u ovom radu konceptualiziramo stanovanje kroz prostor doma koristeći sociokulturne aspekte kao što su rutine i prakse stanovanja, mjesnost i prostornost doma, simbolički i kulturni kapital kao ključne odrednice stanovanja. Što se događa u trenutku kada smo „stambeno zbrinuti“, kada imamo osigurane infrastrukturne i tehnološke elemente, kada ne pripadamo ugroženim društvenim skupinama koje nemaju pristup stambenom prostoru? Prestaje li u tom trenutku stanovanje biti bitna odrednica svakodnevice? Jednom kad su zadovoljeni svi indikatori kvalitete stanovanja, nestaju li aspiracije i samoprodukcija stanara? Ukoliko stanovanje sagledamo kao ordinarnu praksu svakodnevice, otvaramo mogućnost sagledavanja „uloge živih ljudi“ u reprodukciji stambenih praksi istovremeno dobivamo dublji uvid u doživljaj, značenje i ritam stanovanja u svakodnevnici.

4. Simbolički i kulturni kapital u sociologiji stanovanja

U svrhu razumijevanja kulture stanovanja polazimo od činjenice da su prostori doma sociokulturni artefakti, što znači da su, kao što je ranije rečeno, obilježeni običajima i rutinama, ali i različitim klasifikacijama stanovnika (Lawrence, 1985.). Isto tako obilježeni su temporalnom dimenzijom, u kojoj se isprepleću prošlost i budućnost, sjećanja i planiranja, čineći tako ritam stanovanja koji rezultira spektrom iskustava. Međutim, ukoliko su prostori doma proizvodi društvenih i kulturnih praksi, treba imati na umu da postoje stanovite predispozicije koje utječu na stanovanje. Ovdje se možemo podsjetiti na ranije spomenuti fakt da svakodnevica stanovanja nije najčešće ispunjena promišljanjem o načinu stanovanja i razlozima zašto baš tako stanujemo i na koji nas način to definira. U jednom od svojih temeljnih koncepata, habitusu, Bourdieu polazi od slične pretpostavke da je „ prostor doma prisvojen od strane stanara i može se interpretirati kao sistem predispozicija ili običaja koji su generirani iz prošlih iskustava“ (Lawrence, 1985.: 117). Osim predispozicija koje svoje porijeklo vuku iz sociokulturne okoline koje utječu na prakse stanovanja, još je jedan aspekt stanovanja bitan u svakodnevici stanovanja, a to je činjenica da je prostor doma, između ostalog, materijalni objekt koji koristimo, transformiramo i prilagođavamo. I taj je materijalni aspekt stanovanja najvidljiviji i trajno je izložen pogledima i otkriva „društveno biće vlasnika“ (Bourdieu, 2005.; De Certeau, 1998.). Drugim riječima, svi aspekti stanovanja progovaraju o stanaru, „lokacija u gradu, arhitektura zgrade, raspored soba, udobnost...“ (De Certeau i sur, 1998.: 146). U krajnjoj liniji, i „klupko stvari“ koje karakterizira svaki dom, iako se često radi o istim predmetima, pozicioniranje, stil, vrsta pa čak i količina stvari otkriva svakodnevne prakse stanovanja i odnos koji se uspostavlja s prostorom doma (Kusenbach i Paulsen, 2013.; De Certeau i sur., 1998.). Popularizacija doma kao materijalnog objekta kroz koji se stanar izražava uzela je maha razvojem virtualnih društvenih mreža, čime je izloženost pogledima postala vrlo globalna i vrlo masovna. Stanovanje je oduvijek bilo medijski promovirano, počevši od činjenice da se stambeni prostor kupuje, prodavanje koncepta doma oblikuje ukuse i promovira vrijednosti kroz medijsku prezentaciju prilagođenu ciljanoj skupini. Mogućnosti izbora čine se mnogobrojne, no pitanje je koji su to aspekti koji čine razliku u ordinarnosti stanovanja. Da bismo objasnili spektar raznolikosti svakodnevnog stanovanja, koristimo Bourdieuove koncepte kapitala, ponajprije kulturnog i simboličkog, kojima se naglašava međuodnos percepcije doma kao prostornog imaginarija i doma kao sociokulturnog artefakta.

Bourdieuov koncept kulturnog kapitala vjerojatno je najutjecajniji i najsveobuhvatniji teorijski koncept kojim se pokušava objasniti na koji način različite kulturalne prakse i procesi sudjeluju u stvaranju hijerarhijski organizirane društvene strukture. Da bi objasnio stvaranje klasnih i statusnih hijerarhija, analizirajući ulogu različitih vrsta materijalnih i simboličkih resursa, Bourdieu se ne oslanja samo na razumijevanje funkcioniranja kulturnog kapitala, već ga zanima i kako ekonomski (financijski) i društveni (umrežavanje i odnosi) kapital sudjeluju u kreiranju društvenih nejednako-

sti. Važno je naglasiti kako različite vrste kapitala ne predstavljaju zatvorene sustave niti egzistiraju u vakuumu, već su na kompleksne načine međusobno isprepletene i međuovisne.

Kulturni kapital, koji se temelji na kroz obrazovanje i socijalizaciju stečenim ukusima, znanjima, vještinama i interesima, određuje društvenu poziciju, tj. društveni status pojedinca. Taj se tip kapitala prema Bourdieuu očituje kroz tri dimenzije: utjelovljeni kulturni kapital predstavlja znanja i vještine, objektivizirani kapital kulturne artefakte koje posjedujemo, poput knjiga, umjetnina, odjeće itd., dok se institucionalizirani kulturni kapital odnosi na formalno obrazovanje, tj. stečene diplome koje potvrđuju utjelovljeni kapital.

Ukus, sklonost i sposobnost prisvajanja (materijalnog ili simboličkog) klasificiranih, klasificirajućih predmeta ili praksi, generativna je formula životnog stila, jedinstveni skup različitih preferencija koje izražavaju istu ekspresivnu namjeru unutar specifične logike svakog od simboličkih podprostora, namještaja, odjeće, jezika ili tjelesnog heksisa (Bourdieu, 1984.: 173).

Za Bourdieua ukus je društveno konstruiran i izraz je klasnog položaja, koji se u najvećem broju slučajeva nasljeđuje. Knjige koje netko čita, glazba koju sluša, hrana koju voli, događaji koje posjećuje, hobiji, dio grada u kojem stanuje, namještaj koji bira, slike koje ima na zidovima – sve su to izrazi kulturnog kapitala kojim se definira identitet, osobni ali i društveni, grupni identitet. Klasna pozicija i društveni milje u kojem pojedinac odrasta odredit će uvelike razinu kulturnog kapitala koju pojedinac posjeduje, međutim kulturni će kapital imati različite karakteristike i mehanizme, ovisno u polju unutar kojeg se društvene interakcije odvijaju. Analizirajući Bourdieuovu teoriju Holt (1998.: 4) napominje kako je kulturni kapital kao važan resurs u borbi za društveni status prisutan u različitim društvenim sferama, ali u sferi potrošnje funkcionira „kroz specifičnu pretvorbu u ukuse i prakse potrošnje”. Statusne distinkcije i hijerarhije reproduciraju se kroz ukus.

Bourdieu je bio zainteresiran za analizu i pokušaj razumijevanja uloge različitih oblika kapitala u različitim društvenim poljima i kontekstima, uključujući između ostalog i područje stanovanja. U knjizi *The social structures of the economy* (2005. [2000.]) Bourdieu se bavi francuskim stambenim tržištem i analizom različitih aktera koji djeluju u tom polju, od državnih institucija koje kreiraju stambene politike, preko agenata za nekretnine do graditelja i korisnika stanova. Osnovna teza odnosi se na zaključak kako ekonomski principi koji sudjeluju u oblikovanju različitih aspekata stambenog tržišta nisu jedini određujući faktor, tj. da prostori stanovanja nisu definirani samo ekonomskim faktorima, već predstavljaju i svojevrstan simbolički kapital, tj. reflektiraju društveni status. Prostor stanovanja Bourdieu prepoznaje ne samo kao fizički objekt ili oblik ekonomskog kapitala već i kao nešto što reflektira mnogo složenija značenja, u kulturnom i identitetskom smislu (Bourdieu, 2005.).

Ako prostor stanovanja ne sagledavamo redukcionistički, samo kao ekonomsku kategoriju, već uzimajući u obzir simboličke aspekte, tj. značenja koja mu pripisujemo, onda nije teško protumačiti jedno od Bourdieuovih zapažanja da se u pokušaju uspinjanja na društvenoj ljestvici, koji se reflektira i u izboru doma, pripadnici niže srednje klase nerijetko ponašaju suprotno racionalnoj, ekonomskoj perspektivi, pokušavajući izgraditi životni stil iznad vlastitih mogućnosti. Bourdieu, na temelju istraživanja u kontekstu Francuske osamdesetih, zaključuje kako izbor između kupnje stana ili kuće i unajmljivanja ovisi o brojnim faktorima: ekonomskom kapitalu, kulturnom kapitalu, demografskim varijablama poput dobi i spola, broju djece te prije svega o cjelokupnoj strukturi kapitala, tj. relativnom odnosu ekonomskog i kulturnog kapitala. Pa tako na primjer empirijski podatci predstavljeni u knjizi *The social structures of the economy* pokazuju kako je unutar skupina s većim ekonomskim kapitalom mnogo više onih koji kuću ili stan posjeduju, za razliku od nekih skupina s bogatim kulturnim kapitalom, ali nešto slabijim ekonomskim (Bourdieu, 2005.).

U kontekstu promišljanja kulturnog kapitala u okviru problematike stanovanja Bourdieu ističe „tehnički kapital” kao poseban oblik kulturnog kapitala, koji se odnosi prije svega na tehničke kvalifikacije i vještine potrebne za gradnju i održavanje doma. Bourdieu taj tip kapitala pripisuje isključivo muškarcima. Kritizirajući, po njihovom mišljenju, izrazito redukcionistički pristup analizi uloge kulturnog kapitala u sferi doma i stanovanja, Silva i Wright (2009.) upozoravaju kako „tehnički kapital“ nije, kao što Bourdieu sugerira, isključivo kapital koji posjeduju muškarci, već ga posjeduju i žene, a izrazito važan aspekt akumulacije kulturnog kapitala koji se očituje u kreativnim i estetskim prosudbama oblikovanja doma, tj. u ukusu, uopće nije prepoznat kao „kapital“. Uređenje interijera, kao pretežno ženska aktivnost, prema autorima predstavlja dodanu vrijednost, i tako izravno i ravnopravno s drugim određenjima sudjeluje u definiranju doma kao oblika kapitala.

Iako se radi o značajnom istraživanju s vrijednim uvidima, koje se odmiče od strogo ekonomske perspektive, brojni autori ipak ističu kako je Bourdieuovo razumijevanje stanovanja i procesa vezanih za dom vrlo limitirano, između ostalog zato što je manje-više isključivo fokusirano na javne aktivnosti, a zanemaruje privatne aspekte stanovanja, tj. mehanizme koji oblikuju osobni odnos prema domu (Silva, 2005.; Silva i Wright, 2009.; Boterman, 2012.). Silva (2005.) naglašava kako je izuzetno važno prepoznati načine na koje se javno i privatno, kojima su prostori stanovanja određeni, međusobno isprepliću.

Bez obzira na određene kritike, očito je da je Bourdieuovo promišljanje koncepta različitih tipova kapitala, a posebno kulturnog kapitala, u kontekstu sociologije stanovanja imalo velik utjecaj na brojne studije koje će se na različite načine baviti domom i prostorom stanovanja. Radi se o istraživanjima koja, neovisno o svom specifičnom fokusu, uz materijalne prepoznaju i analiziraju simboličke aspekte povezane sa stanova-

njem. Koncept društvene klase i analiza različitih tipova kapitala, kao odrednice društvenog položaja, u različitim su studijama korištene kao okvir za analizu preferencija u izboru prostora za stanovanje, tj. da bi se objasnilo tko živi gdje, kako i zašto. Pa tako na primjer Stillerman (2017.) na temelju istraživanja tržišta stambenih nekretnina u Santiagu (Čile) nalazi kako se srednja klasa raslojava s obzirom na mogućnosti i preferencije u kontekstu izbora prostora življenja, te kako obitelji srednje klase, koje su najbogatije kulturnim kapitalom, biraju specifična naselja kako bi demonstrirale estetski ukus, akumulirale socijalni kapital ili reproducirale kulturni kapital kroz obrazovanje djece. Na istom je tragu i Boterman (2012.) kada naglašava važnost istraživanja tržišta stanova ne samo kroz financijsku perspektivu već i uzimajući u obzir utjecaj socijalnog kapitala i različitih oblika kulturnog kapitala. U istraživanju iz 2012. godine analizira na koji način odnos između različitih oblika kapitala determinira odluku o selidbi iz centra grada na periferiju tj. u predgrađe. Autor smatra kako su pojedini oblici društvenog i kulturnog kapitala ponekad mnogo važniji za dubinsko razumijevanje različitih procesa i aspekata stanovanja. I Bridge (2006.) upozorava na prevlast studija koje se bave ekonomskim kapitalom, pa u jednom od svojih radova prezentira rezultate istraživanja utjecaja kulturnog kapitala na promjene u susjedstvu, sugerirajući kako različiti oblici kulturnog kapitala mogu imati ulogu u procesima stratifikacije i podjela unutar susjedstva. Osim navedenih inozemnih studija, i u istraživanjima stanovanja u Hrvatskoj autori upozoravaju na sličan trend (Rogić, 1990.; Seferagić, 1999.; Svirčić-Gotovac, 2020.). Najrecentnije Svirčić-Gotovac (2020.) analizira stanovanja u postsocijalizmu i ukazuje na činjenicu da je već u periodu socijalizma postojao trend naseljavanja društvenih elita na bolje lokacije, koji nije bio vezan za ekonomski kapital, već se bazirao na socijalnom i kulturnom kapitalu.

Kako su se tijekom posljednja dva desetljeća, često pod utjecajem Bourdieuovih teorija i koncepata, istraživački interesi u okviru sociologije stanovanja primicalo analizama kulturalnih i simboličkih aspekata povezanih s izborom prostora življenja, tako se fokus istraživanja, također, sve više pomicao prema unutrašnjosti doma i pokušaju razumijevanja različitih procesa i na mikrorazini, a ne samo strukturalnoj. Sve je više studija koje pokazuju ambiciju da istraže što je to što se događa unutar zidova doma, na koji je način konstrukcija identiteta povezana s prostorom življenja te koja su to značenja koja sami korisnici tih prostora pripisuju vlastitom domu. Neke od takvih studija bave se i estetskom dimenzijom prostora, tj. ukusom u kontekstu uređenja prostora, pa se i kod takvih analiza Bourdieuov koncept kulturnog kapitala pokazao vrlo primjenjivim. Silva i Wright (2009.), polazeći od pretpostavke da je kulturni kapital izrazito važan za različite perspektive odnosa prema domu, razmatraju materijalne aspekte stanovanja i promjenjive kontekste koji su povezani sa željom za pozicioniranjem unutar društvene hijerarhije izraženom kroz naglašavanje važnosti ukusa kod uređenja prostora kao ekspresije individualnosti. Individualni kulturni kapital, smatraju autori, definira prakse i narative o domu te predstavlja resurs povezan s društvenim položajem i mobilnošću u kontekstu stanovanja. Gram-Hanssen i Bech-Danielsen (2004.) koriste

koncept životnog stila kao indikatora suvremene klasne strukture da bi ukazali na društvenu stratifikaciju u sferi izbora doma. Na temelju kvalitativnog istraživanja zaključuju kako prostor stanovanja ima simboličko značenje na različite načine, tj. da veličina i lokacija doma ukazuju na položaj na društvenoj ljestvici. Utoliko, smatraju autori, može se reći kako društvene strukture modernog društva još uvijek snažno utječu na određene aspekte vezane za stanovanje. Međutim, također nalaze kako se estetski izbori pri uređenju doma – izbor namještaja, predmeta, boja itd. – više opiru strukturalnim utjecajima, te ukazuju na individualistički pristup i kulturnu emancipaciju u kreiranju životnog stila. Pogled u unutrašnjost doma, u ovom istraživanju, otkriva manje strukturirano, kasnomoderno društvo, u kojem je identitet stvar osobnog izbora, ne više toliko pod utjecajem naslijeđenog kulturnog kapitala, a uređenje doma, posebno za žene, postaje platforma za razvoj i izražavanje identiteta. Prostor doma kao svojevrsno sjecište privatnog i javnog otvara mogućnosti za brojne istraživačke perspektive, a jedna je od njih i analiza uloge objekata koji se nalaze u domu, a koja, prema Woodwardu (2001.), mora uzeti u obzir sociokulturne, ali i sociosemiotičke aspekte. Woodward naglašava dvojaku prirodu predmeta koji se nalaze u svakom domu, gdje s jedne strane predstavljaju kulturni kapital koji ukazuje ili želi ukazati na određeni društveni status demonstracijom ukusa, dok s druge strane isti ti predmeti imaju i privatnu, psihološku dimenziju, koja se očituje u ulozi koju pojedini kućni objekti imaju u konstrukciji identiteta i upravljanju obiteljskim odnosima.

Iz ovog kratkog pregleda vidimo da je sociologija stanovanja, pod utjecajem Bourdieuovih teorija i koncepata, prepoznala stanovanje i prostor doma ne isključivo kao ekonomsku kategoriju definiranu razinom ekonomskog kapitala već i kao procese određene kulturnim obrascima koje je moguće dovesti u vezu s položajem aktera u društvenoj strukturi. Iz brojnih istraživanja unutar sociologije stanovanja, od šezdesetih godina do danas, razvidan je ogroman analitički kapacitet koji pojam kulturnog kapitala ima u objašnjavanju i razumijevanju brojnih procesa vezanih za prostore življenja. Primjena tog pojma u suvremenim istraživanjima stanovanja ima širok raspon, od bourdieuovskih analiza doma kao materijalnog i simboličkog resursa upregnutog u proizvodnju klasnih i statusnih hijerarhija do primjene modificiranih varijanti koncepta u svrhu razumijevanja uloge kulturnog kapitala u postmodernim društvima. Upravo u tom kontekstu, a na razini analize koja bi se bavila mikrodimenzijama kulture stanovanja, pojam kulturnog kapitala u nekim budućim istraživanjima može mnogo pridonijeti dekonstrukciji značenja brojnih procesa u izgradnji identiteta kroz refleksivan odnos aktera s intimnim prostorom doma.

5. Konceptualni okvir kulturne stanovanja kroz pojmove svakodnevice, ordinarnosti, ritma i prostora

Istraživanje doživljaja, ritma i značenja stanovanja kroz koncept kulture stanovanja počiva na teorijskim konceptima svakodnevnice i ordinarnosti, temporalnosti i ritma, prostora te kulturnog i simboličkog kapitala. Takav pristup istraživanju stanovanja omogućava povezivanje navedenih koncepata u svrhu identificiranja specifičnosti stanovanja na mikrorazini, fokusirajući se, kao što je već rečeno, na doživljaj, značenje i iskustvo obitavanja. Promišljanje o prostoru doma kao društvenom prostoru svakodnevnice u kojem, kako tvrdi Janković (2109.: 86), postoji „distribucija kapitala, materijalnih i simboličkih razlika, čije konture uvijek bivaju preslikane na fizički prostor“ omogućava nam poimanje kulture stanovanja kao istraživačkog koncepta kojim obuhvaćamo narativ doma, istovremeno ordinaran i specifičan.

5.1. Svakodnevica, ordinarnost i ritam u stanovanju

Zbog univerzalnosti koncepta stanovanja, kao i kompleksnosti sistemskog uređenja stanovanja kao ljudskog prava i kao dijela nacionalnih i lokalnih politika, sociološka istraživanja stanovanja ne dotiču se toliko stanovanja kao dijela svakodnevnice. Polazeći od teorije Piotra Sztompke o trećoj sociologiji, koja se bavi društvenim postojanjem, odnosno onim „što se stvarno događa u ljudskom društvu, na nivou između struktura i akcija, gdje ograničenja struktura i dinamika akcija proizvode realne, iskustvene i uočljive društvene događaje, društveno-individualne prakse proizvode svakodnevnicu, odnosno jedini život koji ljudi imaju, koji nije ni potpuno determiniran ni potpuno slobodan“ (Sztompka, 2008.: 25). U ovom radu stanovanju prilazimo kao svakodnevnom iskustvu kojim se kroz interpersonalne odnose i rutinu ostvaruje naše društveno postojanje. Suvremeno je društvo globalno, mobilno, umreženo, ono se neprekidno transformira i bubri u događajnom i informacijskom preobilju fokusirajući se na nova iskustva i spoznaje. Ipak na razini svakodnevnice većina pripadnika tog suvremenog društva zauzeta je življenjem kao takvim, ima rutinu kroz koju se kreće ne razmišljajući posebno o tome „imamo li previše ili premalo u svom životu, propuštamo li previše toga“ (King, 2005.: 35).

Rutine i navike obilježje su svakodnevnog života, ordinarnost je mjesto gdje ljudi žive. Većina ljudi ne putuje svakodnevno u nepoznate krajeve, ne doživljava svakodnevno situacije koje mijenjaju život, ne upoznaje svakodnevno mnoštvo novih ljudi i ne mijenja stubokom svoj život, većina ljudi ni ne promišlja o razlozima ili načinima ne koji živi jer je zauzeta pragmatičnim aspektima života, drugim riječima, većina ljudi živi obično. Upravo je ta ordinarnost, svakodnevnost, prema Kingu, istraživački koncept koji nedostaje sociologiji stanovanja jer je „nevidljivi okvir“ koji ima svoje jedinstveno značenje za svakog tko obitava. Unatoč tome što je „sve tako obično“, i Sztompka i King podsjećaju na značajnost činjenice da su ordinarnost i svakodnevnicu specifični

za svakog pojedinca i da uobičajene radnje, među kojima i stanovanje, svatko doživljava na različiti način, čime se te obične, svakodnevne navike i rutine pretvaraju u način na koji se društveno ostvarujemo, odnosno imaju vrijednost i pridajemo im simboličko značenje. De Certeau i sur. (1998.:145) govore o „narativu života“ koji se očituje u prostorima doma kroz spektar objekata i njihov raspored i rutine na koje ukazuje postojanje, odsustvo ili pozicioniranje objekata, putanje kretanja po prostoru te ritam dnevnih aktivnosti. Potonji svjedoci rutina i navika stanovanja vrlo su, naravno, ordinarni, sveprisutni, zajednički, no istovremeno i raznoliki, štoviše, jedinstveni za svakog, čineći tako prostore doma usputnom pozadinom svakodnevnog života, ali i efektinim dekorom i kazalištem djelovanja (King, 2005.; De Certeau i sur., 1998.: 146).

5.2. Prostor, mjesto i dom

Definiranje, istraživanje i razlikovanje prostora i mjesta kao specifičnih kategorija u društvenim i humanističkim znanostima produciralo je bogat teorijski i empirijski fundus (Augé, 2001.; Bachelard, 1994.; Giddens, 1984.; Gieryn, 2000.; Massey, 1995.; Lefebvre, 1992.; Löw 2016.). Kompleksnost pojmova prostora i mjesta obilježena je dihotomijom kojom se objašnjava pletora društvenih fenomena, bilo da je riječ o procesima globalizacije i urbanizacije, produkcije i transformacije identiteta ili pak odnosu društva i individua spram izgrađenog i prirodnog okoliša. Gierynovim riječima, „sve što istražujemo je umješteno/smješteno; događa se negdje i uključuje materijalne stvari“ (Gieryn, 2000.: 466). U moru definicija prostora i mjesta koje su nastale u posljednjih stotinjak godina postoji zajednički nazivnik, polazišna ili završna točka razumijevanja koncepta prostora i mjesta pojedinačno i u o odnosu: prostor i mjesto društveni su konstrukti koji su simultano proizvodi i proizvođači društvenih odnosa. Löw (2016.) u *Sociologiji prostora*, u kojoj prezentira vrlo iscrpan pregled teorijskog poimanja prostora i prostornosti, na konstituiranje prostora gleda kao na performativni čin, koji „nije čisto kognitivni čin niti fenomen percepciji, već je društveno predkonstruiran i odvija se kroz institucije, konvencije i diskurse“ (Löw, 2016.: VII). Sagledavanje prostora kao procesa, čina ili toka, u svakom slučaju dinamičnog konstrukta, suprotstavljeno je percepciji mjesta kao stabilnog, ograničenog i jedinstvenog i statičnog konstrukta. U postmodernom diskursu, ili pak u Augéovom supermodernitetu, odnos prostora i mjesta komplicira se utoliko što se i mjesto dinamizira pod utjecajem protoka informacija i komunikacijskih tehnologija, koje izazivaju efekt sažimanja vremena i prostora, čime mjesto gubi ulogu poznatog i statičnog i transformira se ili u nemjesto ili u progresivno mjesto koje je otvoreno i globalno, dok prostor pak postaje isprekidan i pomičan (Löw, 2016.; Massey, 1995.; Augé, 2001.). Povezivanje prostora i mjesta kroz koncept doma temeljni je pristup kod Bachelarda (1994.: 6), koji tvrdi da je „kuća jedna od najvećih snaga integracije za misli, sjećanja i snove“ te predlaže analizu toposa (engl. *topoanalysis*) kao analizu mjesta intimnog života ulažeći u detalje prostora doma, opisujući materijalne i osjetilne aspekte prema kojima

definiramo vlastito značenje doma. Naglašavajući sjećanje i sanjarenje kao ključne analitičke alate u analizi toposa, Bachelard (1994.: 9) apostrofira prostor jer „vrijeme prestaje ubrzavati sjećanja“. Bez obzira na suvremenu kritiku Bachelardovog pristupa, prema kojoj naglasak na idealiziranoj i nostalgичnoj slici doma i stanovanja ne može objasniti suvremeno stanovanje, činjenica je da percepcija i slika doma „ne proizlazi iz neke jedinstvene, intimne jezgre“, već iz specifičnog kulturnog polja, te omogućavaju „promišljanje prostornih paradigmi i kulturnih scenarija koji oblikuju unutarnji prostor“ (Pint, 2013.: 121).

Pozicioniranjem doma u konceptualizacijama prostora i mjesta isprva se čini da dom ima ulogu arhetipskog mjesta. Percepcija mjesta kao sigurnog, stabilnog i ukorijenjenog odgovara atributima koji se pripisuju domu. Nadalje, važnost značenja i vrijednosti koje su imanentni dio teorijskog koncepta mjesta te činjenica da su mjesta „interpretirana, pripovijedana, doživljena, osjećana, razumijevanja i zamišljena“ također su dio diskursa o domu (Moore, 2000.; Gieryn, 2000.: 465). Razlikovanje doma od stambenog prostora ili kućanstva u literaturi često je obilježeno definiranjem doma kao mjesta: mjesta emocija, mjesta nostalgije, mjesta paradoksa (Cieraad, 1999.; Karjalainen, 1993.; Mallet, 2004.). Cieraad (1999.) tvrdi kako je dom konstrukt koji je idealiziran više od drugih društvenih konstrukata, a ideal je dvostruk jer obuhvaća i fizičku dimenziju doma, ali i doživljajnu, gdje je dom mjesto iskustava, nekad pozitivnih, a nerijetko i negativnih.

Kada je u pitanju dom kao prostor, u literaturi se taj aspekt doma priznaje kao činjenično stanje, dom ima svoju prostornu dimenziju jer je dio izgrađene okoline. Prema Norberg-Schultzu, „kuća je fiksna točka koja transformira okolinu u mjesto obitavanja“, ali je i „prostor unutar prostora koji ponavlja osnovne strukture okoline. Pod je zemlja, strop je nebo, a zidovi zaokružuju horizont“ (Norberg-Schultz, 1993.: 91). Simbolika prirodnog prostora u stambenom prostoru teško je dohvatljiva u urbanoj betonskoj džungli, no sintagma „prostor unutar prostora“ sažima važnost stambenog prostora u društvenoj konceptualizaciji stanovanja. Prostor je često pojam kojim se bavi na makronivou, njime se objašnjavaju globalni procesi kojih, kako tvrdi King, većina ljudi nije ni svjesna, a ukoliko i je, „sjedimo u komforu naša četiri zida i donekle zbunjeno gledamo promjene koje se događaju oko nas“ (King, 2005.: 173). Drugim riječima, ukoliko prilazimo razumijevanju doma kao prostoru unutar prostora, a prostor je, kao što je ranije rečeno, dinamičan konstrukt koji je isprekidan i pomičan, dom je svojevrsni prostorni imaginarij, čijim istraživanjem dolazimo do uvida u društvene odnose i prakse na mikrorazini. Dakle, suvremeni dom možemo identificirati više kao prostornu imaginaciju nego kao fiksno mjesto.

6. Zaključak

Prema Kingu (2005.), o vlastitoj svakodnevici razmišljamo tek kada se stabilnost naruši, kada se ispadne iz kolosijeka svakodnevnice, a posebno je to slučaj kada se radi o ordinarnim praksama poput stanovanja. Jer svi negdje stanuju. Koncept kulture stanovanja fokusiran je na sociokulturne prakse svakodnevnog stanovanja, dakle na set radnji, kretanja i djelovanja unutar prostora stana, kojima se simultano proizvodi i realizira dom. Kultura stanovanja podrazumijeva obitavanje kao svakodnevnu praksu, u kojoj se kroz materijalnu formu, rutinu, simbolički i kulturni kapital formira i realizira dom kao sjecište individualnog identiteta, društvenih odnosa i kolektivnog značenja. Oslanjajući se na hrvatsku sociološku misao, govorimo o pojmovima obitavanja i doma, čime se apostrofira značenje prostora doma koji nije (samo) sklonište, već proizvodi i smješta događaje, iskustva i raznolikost. Istovremeno taj prostorni imaginarij sa svim značenjima i iskustvima realizira se u svakodnevici kao ordinarnom mjestu u kojem se kroz međuljudske odnose, događaje i rutine ostvaruje naše društveno postojanje. S druge strane, kultura stanovanja podrazumijeva kulturu u svojoj najširoj definiciji kao sistem zajedničkih značenja, vrijednosti i normi, no, kako tvrde Coolen i Ozaki (2004.), kultura se ostvaruje kroz latentne i manifestne funkcije, gdje su latentne vrijednosti i norme, a manifestne funkcije predstavljaju njihovu implementaciju u svakodnevnicu. Nadalje, imajući na umu da stanovanje ima značajnu materijalnu dimenziju kao objekt i da je stanovanje proizvod i može se promatrati kroz geometriju moći, ali istovremeno nije, kao što smo vidjeli u ranijim poglavljima, isključivo ekonomska kategorija, koristimo Bourdieuov koncept kulturnog i simboličkog kapitala da bismo povezali koncepte doma kao prostornog imaginarija svakodnevnice i doma kao sociokulturnog artefakta.

Koncept kulture stanovanja omogućava promišljanje stanovanja kroz prakse svakodnevnice baveći se ne-događajima kao što su dnevne rutine i bivanje u stanu, ali i percepcijom, značenjem i iskustvom stanovanja, čime se istražuje međudodnos kulturnih i društvenih funkcija stanovanja na mikrorazini, procesi koji se događaju između strukture i akcije.

Istraživanje stanovanja kroz koncept kulture stanovanja podrazumijeva ordinarnost, običnost kao lokus stanovanja te povezivanje svih poimanja doma s produkcijom i reprodukcijom simboličnog kapitala. Na taj način prostori doma postaju sociološki koncept kojim se ukazuje na drugu stranu stanovanja kao (urbane) funkcije koja se temelji na subjektivizaciji prostorne forme kroz specifične sociokulturne prakse.

Predlažemo da se istraživački interes usmjeri na narativ koji istražuje dom kao prostor unutar prostora i integrira specifičnosti individualnog doma s ordinarnošću stanovanja na globalnom nivou fokusiranjem na sociokulturne prakse, iskustva, osjećaje i pokrete svakodnevnog stanovanja i njihove izvore. Smatramo da bi istraživanje prostora doma kroz koncept kulture stanovanja omogućilo razvoj *bottom-up* pristupa obliko-

vanju prostora stanovanja i kontekstualizaciju stambenih politika, čime bi se povezale makro i mikrodimenzijske stanovanja kao društvenog fenomena.

Literatura

1. Atkinson, R. and Jacobs, K. (2016). *House, home and society*. London: Palgrave MacMillan.
2. Auge, M. (2001). "Nemjesta" – uvod u moguću antropologiju supermoderniteta. Karlovac: PSEFIZMA.
3. Bežovan, G. i Pandžić, J. (2020). Kvaliteta stanovanja u programu javnog najamnog stanovanja: primjer Novog Jelkovca. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 58 (1): 33-57. doi:10.5673/sip.58.1.2.
4. Bežovan, G. (2008) Stanovanje i stambena politika, u: Puljiz, V. (Ur.). *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 337-389.
5. Bežovan, G. (2014). Public Rental Housing Programme as Innovation, in: Hadjri, K. (Ed.). *Oikonet: A global Multidisciplinary Network on Housing Research and Learning (Reader 1)*. Barcelona: Oikonet – Erasmus Life Long Learning Programme. Izvješće.
6. Bežovan, G. (2016). Stambena politika i pravo na dom, u: Barbić, J. (Ur.). *Pravo na dom*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 101-121.
7. Blunt, A. and Dowling, R. (2006). *Home*. London: Routledge.
8. Boccagni, P. and Kusenbach M. (2020). For a comparative sociology of home: Relationships, cultures, structures. *Current Sociology*, 68 (5): 595-606
9. Boterman, W. R. (2012). Residential mobility of urban middle classes in the field of parenthood. *Environment and Planning A*, 44 (10): 2397-2412.
10. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge MA: Harvard University Press.
11. Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Cambridge: Polity.
12. Bourdieu, P. and Passeron, J. C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture*. Passeron Chicago: University of Chicago Press.
13. Bridge, G. (2006). Perspectives on cultural capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 43 (4): 719-730.
14. Čaldarović, O. (1987). *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb, Školska knjiga.
15. Čaldarović, O. (1989). *Društvena dioba prostora*. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
16. Čaldarović, O.; Dakić, S.; Gaković, L.; Kritovac, F.; Lay, V. (1978). *Problemi stanovanja mladih: rezultati istraživanja u SRH*. Zagreb. Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
17. Certeau, M.; Giard, L., and Mayol, P. (1998). *The practice of everyday life: Vol. 2*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

18. Cieraad, I. (2006). *At home: An anthropology of domestic space*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press
19. Clapham, D. (2002). Housing Pathways: A Post Modern Analytical Framework. *Housing. Theory & Society*, 19 (2): 57-68.
20. Coolen, HCCH. and Ozaki, R. (2004). Culture, lifestyle and the meaning of a dwelling, in: Hulchanski, J. D.; Murdie, R. A. and Campsie, P. (Eds.). *Adequate & affordable housing for all*. Research, policy and practice; ISA International Housing Conference (pp. 1-15). CUCS Press.
21. Douglas, M. (1991). "The Idea of a Home: A Kind of Space". *Social Research*, 58 (1): 287-307.
22. Duyvendak, J. (2009). *The politics of home. Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States*. In IBR Online. Berlin, Boston
23. Flint, J. and Rowlands, R. (2003). Commodification, normalisation and intervention: Cultural, social and symbolic capital in housing consumption and governance. *Journal of Housing and the Built Environment*, 18: 213-232.
24. Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26 (1): 463-496.
25. Gram-Hanssen, K. and Bech-Danielsen, C. (2004). House, home and identity from a consumption perspective. *Housing, Theory and Society*, 21 (1): 17-26.
26. Hannu Ruonavaara (2018). Theory of Housing, From Housing, About Housing, Housing. *Theory and Society*, 35/2: 178-192.
27. Holt, D. (1998). Does cultural capital structure American consumption?. *Journal of Consumer Research*, 25 (1): 1-25.
28. Karjalainen, P. T. (1993). House, home and the place of dwelling. *Scandinavian Housing and Planning Research*, 10/2: 65-74.
29. King, P. (2013). *Private Dwelling: Contemplating the Use of Housing*. Hoboken: Taylor and Francis.
30. King, P. (2017). *Thinking on Housing: Words, Memories, use*. Routledge.
31. King, P. J. (2005). *The common place: the ordinary experience of housing*. Aldershot: Ashgate.
32. Klempić Bogadi, S.; Vukić, J. i Čaldarović, O. (2018). *Život u povijesnoj jezgri Dubrovnika: sociološko-demografska studija*. Dubrovnik, Zavod za obnovu Dubrovnika.
33. Kusenbach, K. and Paulsen, K. (Eds.) (2013). *Home: International Perspectives on Culture, Identity, and Belonging*. Frankfurt am Main: Peter Lang,
34. Lawrence, R. J. (1985). A more human history of houses: Research method and application, in: Altman, I. and Werner, C. (Eds.). *Home environments* (pp. 113-132). New York, NY: Plenum.
35. Löw, M. (2012). *The sociology of space: Materiality, social structures, and action*. New York, N.Y: Palgrave Macmillan.
36. Mallett, S. (2004). Understanding home: a critical review of the literature. *The Sociological Review*, 52: 62-89.

37. Marčetić, I. (2020). *Stambene politike u službi društvenih i prostornih nejednakosti*. Pravo na grad. Zagreb
38. Massey, D. (1995). The conceptualization of place, in: Massey, D. and Jess, P. (Eds.). *A place in the world? Places, cultures and globalization* (pp. 45-85). Oxford University Press: The Open University.
39. Miletić, G. and Peračković, K. (2020). *Povremeno živjeti drugdje. Sekundarno stanovanje i socijalna održivost lokalnih zajednica u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
40. Miletić, G. (2011). *U potrazi za drugim prostorom: sociologijski aspekti sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
41. Moore, J. (2000). Placing home in context. *Journal of Environmental Psychology*, 20 (3): 207-217.
42. Norberg-Schulz, C. (1993). *The concept of dwelling: On the way to figurative architecture*. New York: Rizzoli.
43. Pintarić, N. (2005). Emotivan odnos prema prostoru u kojemu živimo: jezična slika doma u hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31: 227-248.
44. Prieur, A. and Savage, M. (2011). Updating cultural capital theory: A discussion based on studies in Denmark and in Britain. *Poetics*, 39 (6): 566-580.
45. Rapoport, A. (1991). *House form and culture*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
46. Rogić, I. (1990). *Stanovati i biti*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
47. Rogić, I.; Mišetić, A. i Zimmermann, R. (2006). *Kuća pokraj mora: Povremeno stanovanje na hrvatskoj obali*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
48. Saunders, P. and Williams, P. (1988). The constitution of the home: Towards a research agenda. *Housing Studies*, 3: 81-93.
49. Seferagić, D. (1988). *Kvaliteta života i nova stambena naselja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
50. Seferagić, D. (1999). Housing Quality - Two Faces of the Same Coin, in: Jaffe, J. A.; Ambrose, I. and Paadam, K. (Eds.). *The Twin Pursuits of Satisfactory Housing and Housing Satisfaction (Foregoing Links Between Societal, Institutional and Individual Perspectives)*. Tallin: Tallin Technical University, International Council for Building, 179-185.
51. Short, J. R. (1999). Foreword, in: Cieraad, I. (Ed.). *At Home: An Anthropology of Domestic Space*. Syracuse: Syracuse University Press.
52. Šikić Mićanović, L.; Sakić, S. and Stelko, S. (2020). Kvaliteta usluga za beskućnike: prikaz trenutnog stanja i izazova u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 27 (3): 233-248. doi:10.3935/rsp.v27i3.1693.
53. Šikić-Mićanović, L. i Geiger Zeman, M. (2011). Rodne asimetrije i beskućništvo u Hrvatskoj, u: Radačić, I. i Vince Pallua, J. (Ur.). *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, 239-257.

54. Silva, E. B. (2005). Gender, home and family in cultural capital theory. *The British journal of sociology*, 56 (1): 83-103.
55. Silva, E. B. and Wright, D. (2009). Displaying desire and distinction in housing. *Cultural Sociology*, 3 (1): 31-50.
56. Stillerman, J. (2017). Housing pathways, elective belonging, and family ties in middle class Chileans' housing choices. *Poetics*, 61: 67-78.
57. Supek, R. (1990). *Grad po mjeri čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
58. Svirčić Gotovac, A. and Zlatar, J. (2013). Housing Quality and Lost (Public) Space in Croatia, in: Schrenk, M.; Popovich, V.; Zeile, P.; Elisei, P. (Eds.). *Real-Corp 2013: Planning Times*.
59. Svirčić Gotovac, A. i Zlatar, J. (2015). Novi Jelokovec ili Sopnica-Jelikovec kao primjer POS-ovog naselja, u: Svirčić Gotovac, A. i Zlatar, J. (Ur.). *Kvaliteta života u novostambenim naseljima i lokacijama u zagrebačkoj mreži naselja. The Quality of Living in New Housing Estates in the Settlement Network of Zagreb*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 147-180.
60. Svirčić Gotovac, A. i Zlatar, J. (2015). Urban Processes in Zagreb. Residential and Commercial Developments. *Hrvatski geografski glasnik*, 77 (1): 29-45.
61. Svirčić Gotovac, A. (2006). Kvaliteta stanovanja u mreži naselja Hrvatske. *Sociologija sela: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 44 (171): 105-127.
62. Sztompka, P. (2008). The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology. *European Review*, 16/1: 23-37.
63. Wirth, L. (1981). *On cities and social life: Selected papers*. Chicago, Ill: University of Chicago Press.
64. Woodward, I. (2001). Domestic objects and the taste epiphany: A resource for consumption methodology. *Journal of Material Culture*, 6 (2): 115-136.

Home Spaces – Dwelling Culture as Sociological Concept

Sara Ursić

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: sara.ursic@pilar.hr

Rašeljka Krnić

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb, Croatia

e-mail: raseljka.krnic@pilar.hr

Abstract

This is a speculative article that assess housing from the perspective of home as a concept that is understudied in sociological research. By researching spaces of home we don't leave behind housing studies or sociology of housing as those are inseparable in housing discourse, but only once we cross doorstep we are able to discuss the everydayness of dwelling, different choices and realizations in the home spaces through socio-cultural aspects such as memory, privacy, emotions, nostalgia, rituals and design. This paper focuses on theoretical conceptualizations of space and place of home, everyday life and ordinariness of housing. Starting from the assumption that ways of using our home as well as dwelling practice depend on social and cultural characteristics, in this paper we suggest defining culture of dwelling as research concept which focuses on home as socio-cultural practice of housing. Dwelling culture as sociological concept implies dwelling as everyday practice in which home is formed and realized as intersection of identity, relations and meaning through material form, symbolic and cultural capital.

Key words: housing, home, everyday, space, place.